

Novi Zapiski

Leto I., štev. 7.

Ljubljana.

September 1922.

A. Prepeluh:

Borba Andreja Einspielerja proti centralizmu.

(Paralela med l. 1862. in 1922.)

Dne 20. oktobra 1860. je tedanji avstrijski cesar Fran Josip I. izdal diplomo, s katero je nameraval v temelju preosnovati svojo državo. Kakor vse v tej državi, je bila tudi ta diploma in njene posledice polovičarsko delo. Avstrija naj bi se bila po tej diplomi preosnovala iz absolutistične vladavine v ustavno. „Vsi predmeti zakonodaje, tičeči se pravic, dolžnosti in koristi, ki so skupne vsem našim kraljevinam in deželam, naj se rešujejo s sodelovanjem državnega zbora, vsi ostali predmeti pa v deželnih zborih.“ To je bila smernica oktobrske diplome.

Naslednje leto, to je 1861. l., je začel koroški Slovenec Andrej Einspieler izdajati v Celovcu nemški pisano revijo „*Stimmen aus Innerösterreich*“, katere namen je bil podpreti boj „za izvedbo narodne, verske in politične enakopravnosti.“ Prvi dve leti je bil list revija, tretje leto pa (1863.) dnevnik. Tega leta je list prenehal. Urednik Andrej Einspieler je bil velik političen talent, ki pa se ni mogel v takratnih razmerah v javnem političnem življenju takó uveljaviti, kakor bi bilo to na korist njegovih političnih idej. Pozneje je bil obtožen zaradi „hujskanja ljudstva“ in obsojen na en mesec ječe. V drugem letniku svoje revije „*Stimmen aus Innerösterreich*“ je bil objavil pet temeljitih člankov o centralizmu in federaciji pod skupnim naslovom „*Neuösterreich*“, ki so še dandanes in zlasti še spričo današnjih političnih razmer v Jugoslaviji aktualni. Velika škoda je, da je slovenska politična literatura ostala skoro neobdelana ter trohni v raznih časnikih in časopisih po arhivih in knjižnicah. Zato se morajo mnoga politična in državnopravna vprašanja, ki so bila že davno obdelana in predelana kot predmet dnevnih političnih bojev, zopet znova načeti in obdelati.

Andrej Einspieler je svojo zgoraj omenjeno razpravo razdelil na pet delov: 1. centralizacija, 2. federalizem, 3. občina, 4. dežela in 5. država. Nas zanima danes predvsem njegov pogled na centralistično urejeno državo.

O centralizmu je pisal takole:

„Po dr. Politu je centralizem tak način uprave, ki iz centra (središča) povsem nesamostojne podoblasti ne le nadzoruje in vodi, temveč jih premika kakor lutke na žici in celo kopo zadev bolj lokalnega značaja rešuje v centru. Tako n. pr. določuje v Franciji učni red za 52.000 ljudskih šol naučni minister in se brez njegovega dovoljenja ne sme spreminjati. O vsaki malenkosti se mora ministru poročati! V Franciji je povsod isti vladni mehanizem: departement, arrondissement in canton — vsepovsod z enakimi uradi, z istimi pravicami in dolžnostmi. Takó je bilo v Avstriji za časa Bacha: namestništvo, okrožje, okraj — povsod z istimi uradi in oblastvi, bodi to v Vojvodini ali na Zgornjem Avstrijskem. Vse življenje in vsa oblast pa se je združevala na Dunaju. Dunaj je bil središče vsega upravnega aparata. To je centralizem in takšen način uporabljanja je:

I. sumljiv v svojem izviru. V poganskih časih in v deželah, ki so še poganske, najdemo na eni strani despotizem, na drugi hlapčevstvo; tu tirana, ki ima vso oblast, tam sužnje, ki imajo le malo ali pa nič pravic. Tej centralizaciji absolutne oblasti v eni osebi je krščanstvo napovedalo boj s tem, da je proglasilo posameznika, rodbino, občino in deželo za svobodno in upravičeno. Toda, ko je bila v 15. stoletju ob postanku znanosti poleg krščanske politike zapostavljena tudi krščanska filozofija in je zavladala poganska politika pod zaščito in poleg poganske filozofije, je nastopil tudi centralizem v politiki. Po poganski filozofiji zapeljani kralj je skušal vso oblast združiti v sebi, osvobodil je narod oblasti zemljiške gospode, da ga neposredno in popolnoma podvrže kraljevski avtoriteti, dokler ni končno mogel Ludovik XIV. vzklikniti: Država sem jaz! Sedaj ni nihče imel nobene pravice razen kralja. Centralizem je torej stvoril poganstva in absolutizma ter je postal velik v Franciji, ki še dandanes velja kot eldorado centralizacije in zgled za marsikakšnega centralizatorja. Ko je pozneje izbruhnila francoska revolucija, je uporabila centralizacijo, da zedini vso moč in oblast v neenakem boju z neštevilnimi zunanji sovražniki in domačimi strankami. To je bil boj za življenje in smrt. Da si reši existenco, so se zapostavile vse posebne svoboščine in se je s centralizacijo znivelizirala družba. V revoluciji je postala diktatura potrebna in ta je našla vajeti v centralizmu, da je mogla voditi 30 milijonov ljudi. Potem je prišel Napoleon in je prevzel z dediščino revolucije tudi centralizacijo, ki bi jo bil gotovo ustvaril, ako bi je v Franciji še ne bilo. Možu, ki je videl v posameznih narodih zgolj šahovske figure in v ljudstvu zgolj številke, ki je hotel, da sam reprezentira vso Francijo, temu možu

ni bil noben drug sistem tako blizu in njegovim načrtom nobeden tako prikladen kot centralizacija. On je ta sistem spopolnil z usvaritvijo birokracije, ki se je raztegnila po vsej deželi kot pajkova mreža in je vsak predmet, ki je zašel v to mrežo, odpravila v središče. Naslednje vlade so priklopile k temu še vladarstvo ministrov, ki se ni moglo razviti pod vseoblastnim cesarjem. To se je obdržalo do februarске revolucije in preko nje. Vlada še vedno nedotaknjena in nepokvarjena; še vedno mislijo, čutijo, hočejo in delajo za vso Francijo ministrski uradi v Parizu, še vedno se nobena reč kjerkoli v Franciji ne more zgibati, ako ne dobi navodil iz središča ministristva. V sedanjem trenutku pa so tudi ministri zgolj nosilci donečega imena, marionete oblastnega cesarja, Napoleon (III.) reprezentira danes vso Francijo in lahko reče: Država sem jaz! Centralizem ima torej svoj izvir v poganstvu, absolutizmu in despotizmu. Kakor je sumljiv izvir, takó so

2. tudi posledice centralizacije žalostne.

Ako hočemo oceniti posledice centralizacije, se moramo ozreti v Francijo. Tu obstoji že dovolj dolgo in se je ohranila v zadostni meri in čistoti. Kakšne so torej njene posledice?

a) O n a d r ž a v o s l a b i. Nobena vlada ne more, kakor se je prav reklo, vladati sama; kajti nobena ne more, pa naj je še takó pazljiva, spretna in močna, sama prehiteti ali potlačiti izgrediv številnega prebivalstva, temveč ji morajo pri rešitvi teh važnih in težkih nalog pomagati pokrajina, občina in rodbina. V centralističnih državah nimajo pokrajine, občine in rodbine nobene pravice in oblasti, torej tudi nobenega zanimanja za sodelovanje pri javnih rečeh — administrativno centralizirana država je nakazana edino in zgolj na uradništvo poleg armade. Njih število je seveda v takšnih državah zelo veliko; toda gorje vladi, ki se na nje zanaša ko pride nevarnost. Skušnje, ki jih je imela Francija v pol stoletju, leta 1848. pa skoro vse evropske države, so dokazale, kako malo se more zanešti vlada v trenutkih političnega gibanja na svoje organe. Naj bodo ti organi še takó vestni in zvesti, ali morejo prehiteti vse zarote in zabraniti upore? Še nikdar ni bila policija v Evropi urejena po takšnem velikem merilu kot v zadnjih časih. Kje pa je kdaj zabranila kakšno zaroto, preprečila kakšen upor, padec kakšnega prestola, obvarovala kakšnega vladarja pred strašnimi napadi na njegovo osebo? Zanamci bodo spoznali, da je bilo stoletje policije tudi stoletje revolucij. Posebno tajne družbe so nedosegljive oblastim in policajem; samó krajevne oblasti — dežela, občina, rodbina, morejo slediti zvezam, ki se skrivajo v teminah. Toda vprav te oblasti centralisti-

čna država odbija; tudi v pogledu izvršitve svojih ukazov in namenov ne more računati na nobeno podporo razen na ono svojega uradnika. To pa ni posledica zle volje ali nelojalnosti državljanov, temveč sistema; kajti v navadnih časih zavračajo uradniki vsako podporo državljanov kot nevarno ter izzivajo takó žalitve in nasprotje ter končno največjo indiferentnost in apatijo glede vseh javnih poslov. Da se zagotovi podpora državljanov, ni treba drugega kot jim dovoliti, da se udeležujejo javnih poslov. Čut samospoštovanja, radi katerega se vsakdo čuti važnega in nenadomestljivega, stremljenje po koristnem udejstvovanju in nagon za oblastjo, nam razlože rado-voljnost, s katero posamezniki prevzemajo celó nadležne posle, ako morejo to, kar se od njih zahteva kot dolžnost, smatrati ob enem kot pravico. Zgovoren dokaz temu je Angleška. Splošno je priznано, da vlada Angleška sorazmerno s sredstvi, ki jih ima na razpolago, in da z malim številom svojih neposrednih organov pri vsakem važnem dogodku razvije čudovito delavnost. Takó so n. pr. med svetovno razstavo pred nekaj leti in pri pogrebu Wellingtona tujci najbolj občudovali red, ki se je vzdrževal z navidezno takó majhnimi sredstvi in boljše kot v Parizu kljub vsem virtuoznostim, ki jih tu pozna policijski red. To je sad one ustave, ki temelji na avtonomiji in samoupravi. Tu je sodelovanje, moč in življenje, dočim je v administrativni centralizaciji letargija, slabost in smrt.

Za časov francoskih vojen Avstrija še ni bila centralizirana, čežele so imele še več ali manj svoje štatute in samoupravo. Kolikokrat je bila ta Avstrija zapuščena, izdana, premagana in vržena ob tla; toda vedno se je zopet dvignila, popravila, ojačila in ni mirovala poprej, dokler dedni sovražnik ni bil premagan. Nikdar Avstrija ni bila bolj centralizirana in navidezno močnejša kot 1859. leta, ko je imel Bachov absolutizem vso moč in oblast, vse pravice in svobodščine združene na Dunaju. Toda ena sama kratka vojna, ena sama pomembnejša bitka je zadoščala, da se je ta skupaj povezani in skupaj zlepljeni kolos prekucnil in se je podrla popirnatá zgradba, sezidana v skoro 12 letih. Nenaravna centralizacija državo slabi.

b) Centralizacija pa državo tudi obsovaži. Za vse pomanjkljivo in slabo, kar se v državi zgodi, je odgovorna vlada. Ona vendar stori sama vse, zató je tudi za vse odgovorna, ona je vzrok ne samo vsem moralnim nerednostim, temveč tudi vse fizične bede. Vzemimo le, da se za posle šolstva, pravosodstva, financ, trgovine in uprave provinc in občin skrbi uvidevno, pošteno in pridno, vendar je že pri tej predpostavki nemogoče, da bi mogla vlada vse sama storiti in da bi se vse izvršilo po postavah pravično-

sti. N. pr. nadzorovati se morajo stotisoči uradnikov, oddati 50—60.000 služeb in razsojati v isto tolikih zadevah; pri takšnem neizmernem, takó raznovrstnem in zamotanem delu je naravnost nemogoče preprečiti, da ne bi zelo pogosto zmagala nad zaslugó zavrtnost, samovolja nad pravico, naklonjenost nad pravičnostjo, goljufija nad resnico.

Vprav zaradi tega se tudi ni mogoče izogniti temu, da bi oblast, pa če je še takó odkritosrčna in trdne volje biti vedno pravična ter brez najmanjšega namena, ne postala povzročiteljica stoterih krivic, zaradi katerih pada na njo vsa odgovornost in vse sovraštvo. Ker naravno prevladuje mnenje, da takšna centralistična vlada vse vé in vse dela, mora odgovarjati tudi pred javnostjo za vsako zlorabo in nerednost ter se smatra za odgovorno za vse. Vse to jo neopaženo obrabi, oslabi njen ugled, v očeh ljudstva izgubi spoštovanje, se zameri celó svojim najboljšim prijateljem, ojača nasprotujoči duh sovražnikov, jih napravi sovražne, nadležne in neznostne ter uniči končno vso svojo avtoriteto. Dokaz temu so strašne obtožbe, ki so se dvignile proti centralističnemu sistemu dr. Bacha v pomnoženem državnem zboru, v ogrskem in hrvaškem deželnem zboru in razkrile grozno ogorčenje nad tem padlim sistemom.

c) Centralizacija je draga vlada. Upravni stroški države se zmanjšajo najbolj takó, ako se dolžnost za upravo izroči onim, ki je najbolj potrebujejo. Da moremo opaziti učinek tega sredstva, ni treba poznati vprav tistih držav, kjer je samouprava dosegla višek, kakor n. pr. v Ameriki in Švici, obdačenje pa najnižjo stopnjo. Primerjajmo le proračun notranje uprave na Angleškem z onim v Franciji ali letni račun avstrijske države pred revolucijo, pa se moremo prepričati, koliko dražji je sistem administrativne centralizacije. Takó n. pr. so znašali po statistični knjižici barona Czoerniga (l. letnik 1861) državni izdatki civilne uprave do l. 1850. vedno 50—60 milijonov, l. 1851. že nad 111 milijonov, l. 1857. pa celó nad 162 milijonov. Zaradi tega pa so naraščali tudi davki, ki so nesli l. 1849. le 86 milijonov, od leta do leta in so dosegli v l. 1851. več kot 183 milijonov; l. 1856. že 240 milijonov in končno l. 1858. celó 253 milijonov goldinarjev.

V finančnem pogledu je pač vse eno, ali se centralistični sistem javno in odkrito kaže v absolutistični obliki, kakor za časa Bacha, ali pa nastopa v ustavni, navidezno liberalni obleki, kakor sedaj v Franciji, Prusiji in v drugih državah. Da, centralizacija z ustavno obliko mora državne izdatke še pomnožiti, ker mora k starim izdat-

kom za potrebno, neizmerno uradniško armado, pridodati še gotovo ne neznatne stroške za državni zbor in številne deželne zbore.

Neizmerno pomnoževanje upravnih stroškov je nujna posledica sistema administrativne centralizacije in od nje neločljiva; kajti v takšni državi vrše vsa opravila posamezniki, ki so izključno le v državni službi in mora torej država za nje tudi skrbeti; nadalje, ker potrebuje kontrola, ki je tam, kjer znaten del opravil izvršuje okraj ali občina, mogoča brez težav in skoro brez stroškov, v centralističnih državah neizmerno množino uradnikov, ki drug drugega nadzorujejo in na koncu koncev — pa naj bo ta del uprave še takó popoln — nudijo garancijo kvečjemu za pravilnost računov; končno, ker veliko opravil, ki bi jih lokalne oblasti rešile same z navadno poravnavo ali razsojo, v takšnih centralističnih državah zahteva celo množino formalnosti, katerim se ni mogoče ogniti že zaradi garancij strankam. Centralizacija dela nujno vlado drago.

3. Centralizem je obsojen tudi že od največjih politikov. Kot že omenjeno, je centralizem v Franciji najbolj ukoreninjen in razširjen, njegova delavnost je tam najdaljša in izdatna ter njegove posledice najbolj jasne. Zato je najbolj gotovo in pravilno, ako čujemo sodbo Francozov o centralizaciji in jo upoštevamo. Ne da se sicer tajiti, da ima centralizacija v Franciji še številne privržence in za seboj pretežno večino prebivalstva. Toda temu se ni čuditi, ako pomislimo, da se vežejo na centralizacijo slavni spomini cesarstva in da v nobenem narodu sveta ni takó ostro razvit čut enotnosti in stremljenja po moči kot pri Francozih. Kljub temu pa se tudi tu že dvigajo glasovi proti centralizmu, posebno po zadnji revoluciji, za decentralizacijo, za stare pokrajine in njihove pravice, za avtonomijo in samoupravo. Pristaši centralizacije so predvsem slavohlepneži, ki sanjajo o ministrskem stolčku in se čutijo v mislih presrečne, ko se bodo ravnali po njihovem toku milijoni ljudstva. Potem bojazljivci, ki se boje, da propade svet, če tu ne bo vedno prefekta in ministra - vseznala, ki povsod vse vodi in ščiti, svetuje in potrjuje. Nadalje v popir zaljubljeni ljudje, ki si celó nebes ne morejo predstavljati brez registratur in protokolov. In končno oni mrzli, brezsrčni ljudje, ki bi ravnodušno gledali, če tudi bi se davki in oddaje povišali v neizmernost, samo, da ostane njihova moč in gospodščina v starem sijaju. To so prijatelji centralizma v Franciji. Kdo pa so njegovi nasprotniki? To so konsekventni liberalci, ki hočejo svobodo za vse, ne samó za sebe; dalje plemeniti človekoljubi, ki hočejo znižati državne izdatke ter takó omiliti državna bremena; končno pošteni konservativci, ki po zgodovini spoznavajo centralizem kot

vzrok vse nezadovoljnosti in s tem v njem vrelec onih vedno se ponavljajočih konvulzivnih državnih pretresljajev.

In kakšna je sodba teh mož o centralizaciji?

„Centralizacija napravlja iz svobode abstrakcijo; svoboda pod njenim vladanjem ni. prijemljiva, resnična reč, temveč zračna stavba.“

„Centralizacija združuje vse na eni sami točki: vse pravice in koristi, vso moč in ves vpliv. Ona šili torej tudi vsakega posameznika, da neprestano, tudi pri najmanjšem povodu, pazi na to točko — vlado, da jo vznemirja, moti, pridobi za sebe ali pa uniči.“

„Da se more zastopati pravica ene same občine, se je treba v centralističnem sistemu najprej spreti z vlado mnogih milijonov.“

„Centralizacija mnogo vlada in slabo upravlja.“

„Centralizirana država z mnogimi milijoni prebivalcev ima isti smisel kot udobnost sredi velike gneče.“

„Centralistični sistem in vlada birokracije je eno in isto“.

„Centralizacija dela iz uradnikov bogove in marionete ob enem: bogove glede državljanov, marionete glede ministrov.“

„Centralizacija napravlja iz uradnikov ljudi brez volje. Brez višjega navodila se skoro ne upajo gibati. V navadnih časih opravljajo svoj posel počasno in drago, v dnevih nevarnosti, ko bi morali delati naglo in na lastno odgovornost, so neporabljivi.“

„V centralističnem sistemu se morajo uradniki baviti z vsem in z vsakim in torej nimajo za nobeno stvar pravega časa in resnobe.“

„Centralizacija je glavni izvir korupcije, posebno pri državnih volitvah. Poslanec in vlada potrebujeta drug drugega in se sporazumeta na stroške — ljudstva.“

„Centralizacija ovekovečuje revolucijo. Ker ima vlada stremljenje, da opravlja vse sama, je tudi za vse odgovorna, celó za neza-krivljena in slučajna dejanja.“

„Zastrupi se v hipu mnogo milijonov samó zató, ker se silijo, da pijo vsi iz istega vodnjaka.“

„Stroški vlade v centralistični Franciji znašajo za vsako glavo 40 frankov. Nič manj kot 530.000 uradnikov sestavlja gonilno mašinerijo centralizacije! Vsak deseti Francoz živi vedno na stroške proračuna, to je na stroške ljudstva!“

Tako je pisal 1862. leta Andrej Einspieler, ki je bil brezdvoma izmed najbolj jasnih političnih glav med Slovenci. V celoti njegovi dokazi drže še dandanes, le v podrobnostih so zastareli. V dobi najhujšega absolutizma, ki se je skrival radi silnega poraza avstrijske

armade na italijanski ravnini 1859. leta v navideznem konstitucionalizmu, je razvil Einspieler slovenski narodno - politični smoter, ki ga pa njegovi rojaki niso povsem razumeli.

Dr. M.:

Jugosloveni, Slovani in Jugoslovani.

(Dalje.)

IX.

Tu poreče kdo: Jemlješ nam jugoslovenstvo, kaj nam moreš nuditi zanj?

Odgovor je prav za prav jako preprost in prihaja pri točni analizi dejstev sam od sebe. Ne glede na vse principiелne pomisleke jugoslovanstvo v smislu Jugoslovenov ni praktično izvedljivo že spričo odpora Bolgarov, ki v svojo korist nočejo o tem ničesar slišati. Zakaj čemu naj bi se Bolgari asimilirali jugoslovenstvu, ki ga še ni, ko imajo na drugi strani jezik in narod z bogato in mogočno kulturo, ki jim je prav takó blizu, če ne bližji nego mi in pod čigar kulturnim in jezikovnim vplivom živé že dolgo dobo let. Spričo malega števila tudi jezikovno spojenih — a nespojljivih — Jugoslovanov bi bilo vsako siljenje jezikovne in narodne združitve celó brez smisla. Jugoslovanstvo, praktično izraženo v srbo-hrvatstvu, nam ne more dati ničesar ali vsaj bore malo; slovanstvo, ki se ga nad dve tretjini izraža v ruščini, nam more nuditi največ, kar more Slovenec in Jugoslovan od svoje plemenske pripadnosti sploh pričakovati: politično neodvisnost in kulturno avtarkijo.

Jugoslavija more biti v slovanstvu le politično - geografičen pojem, razvojno pa je samó etapa k slovanstvu. Kdor trdi kaj drugega, zatajuje mali ideji na ljubo veliko misel!

Nisem človek, ki ne bi hotel ničesar razumeti, in tudi pojav jugoslovanstva mi je umljiv kot tragična in napačno umevana dediščina polpreteklih časov. Ker nam politični položaj teh dob ni dovoljeval, da gremo naravnost k svojemu slovanskemu smotru, smo si poiskali zložnih serpentin in morali smo si izbrati jugoslovanstvo kot pot in etapo do slovanstva. Potem pa se je zgodilo, kar se le prerado zgodi pri majhnih in malenkostnih ljudeh: zamenjali so etapo, vidno in vedno poudarjano, s smotrom samim, o katerem nismo smeli govoriti, postavili so si etapo za smoter in sedaj, ko smo dospeli na to etapo, ne morejo smotra več spoznati.

Političnega jugoslovanstva ne le ne zametujem, temveč ga priznavam kot neobhodno potrebno — v danih okoliščinah, a kul-

turnega ne morem priznati drugače nego kot škodljiv separatizem. Ni bilo to prvič, da so centralisti v malenkostih separatisti glede velikih misli.

Tudi tisti, ki se jim zdi proces pojugoslovenjenja mogoč in v kratkem izvedljiv, morajo priznati, da bi bil težak in naporen, da bi mogel zrasti le iz velikega odpora narodne individualnosti, kakor jo rodi vsako samostojno kulturno življenje. In ta mučni proces naj bi pospeševali — bržčas samó dotlej, ko tudi Jugoslovenci spoznajo, da smo postali v centralizujočem se svetu prav taka igrača velikih narodov kakor smo bili prej vsak zase, in ko uvidijo, da je treba dati našim potom novih smernic in smotrov. Če pa morda to za Srbe in Hrvate ni takó globokosežnega pomena, kakšno razočaranje mora donesti takšno spoznanje Slovincem, ki bi videli, da je bilo stremljenje generacij brezsmiselno, da je smer napačna.

Tudi o tem nočem govoriti, jeli sploh in jeli res v korist kulture, da mali slovanski narodi opuste svoje jezike. A čeprav bi bilo res, bi ne bilo nič manj res, da bi to kakor za Slovence prav takó veljalo tudi za Srbe, Hrvate in Bolgare, če ne danes, pa jutri. In s tega stališča bi bil za nas jezikovni zliv s Srbo-Hrvati najmanj velik in škodljiv kulturni ovinek in naša kulturna zahteva bi bila direktni zliv slovenščine z ruskim jezikom. Zakaj čemu naj bi gradili čisti reki našega jezika, če ji je že usoda določila pot v slovansko morje, umazane in ovinkaste prekope jugoslovenščine? Kdo naj bi imel nad tem prekopom veselje razen nekaj brezkrvnih ljudi, ki jim je fiziološka potreba, da kopljejo svoje slabotne ude v toplem močvirnem blatu, ker njihovi živci ne prenašajo svežosti naših čistih vod?

Slovanstvo pa je za Jugoslovane tudi politično edini izhod iz nemške nevarnosti. Nemčiji spričo razmerja sil v Evropi, ki — mimogrede omenjeno — ni morda še le posledica te vojne, temveč je bilo latentno in bistrim ljudem že od Bismarcka sem vidno, ne preostaja po njenem porazu drugega nego nasloniti se na Rusijo. Z Rusijo združenim Slovanom pa taka Nemčija ne more biti več nevarna, ker ne bo mogla in smela biti.

Zato mislim: postavimo si slovanski kulturni in jugoslovanski politični program. Identična sta, zato ne more biti divergenc med njima.

Doslej je bil posredovalni in občevalni jezik za neruske Slovane po večini nemščina.¹ Poleg sociološko-psihološkega zakona,

¹ Prim. zlasti Jagič: „Die slawischen Sprachen“ v zborniku „Die osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen“, str. 36.

ki hoče povsod avtoriteto sile in moči, je prišlo v prilog nemščini dejstvo, da sta bila takó inteligenca kakor preprosto ljudstvo avstrijskih Slovanov prisiljena učiti se nemščine, da se jima je ta jezik vsiljeval pod grožnjo, da izgubita materialno eksistenco in da se na drugi strani ruščine ni smel niti prostovoljno učiti, kdor ni hotel postati politično sumljiv.² Vsekakor se pa vidi iz tega, da je bila nemška veličina in nemška kultura kot taka pri svojem vplivu na Slovane le bolj sekundarnega pomena, v protislovju s priljubljenimi in razširjenimi nemškimi nazori. Da niso bili zahodni Slovani pod skoro absolutno nemško politično hegemonijo, bi bilo vprašanje slovanskega občevalnega jezika brez dvoma že danes rešeno precej drugače.

S to trditvijo pa še daleč nisem zabredel v kakšne vseslovan-ske fantazme. Zanj govoré marveč zeló tehtni in nič manj realni razlogi.

Kdor se je kedaj učil jezikov (kakor rečeno, je to za pripadnike malih narodov naravnost zahtevke kulture), mi pritrdi, da je za Slovana velika razlika med študijem slovanskih in drugih jezikov. Pri slovanskem, recimo ruskem, je bilo dosti, da je preplezal zid cirilice in kvečjemu še prelistal nekaj elementarne — najboljše primerjajoče — gramatike, pa je takoj mogel preiti k lahkim tekstom. Pri nobenem drugem jeziku mu to ni bilo mogoče. Naravno tudi: osnovni besedni zaklad je do treh četrtin enoten in skupen, in naš kmet-vojak, ki ga je nemški imperializem pognal v ruska sela, se je prav zbog po nobeni tuji filologiji pokvarjenega prirodnega načina izražanja često lažje sporazumel z ruskim človekom nego inteligent. Za inteligenta bi veljalo: malo znanja slovanske etimologije vobče in specifično ruske posebej, pa še nekaj vztrajnosti in strpnosti glede pisave, in smoter je dosežen.

Toda kot mrtvilo je leglo na Slovence jugoslovenstvo: mrtvilo, ki nam hoče vzeti vse, a nam ne more dati ničesar! Kakó ubija to jugoslovenstvo vse, kar je v slovanski ideji velikega, kulturnega in realnega! Kakó nam hoče vsiliti degenerirano kulturo francoske buržoazije, sem že povedal zgoraj. Kakó je to jugoslovenstvo tudi kulturno protislovan-sko, povem sedajle.

Učili smo se včasih, da je Rusija materinska zemlja slovanstva. in v ekstazi se je deklamiral Puškinov stih, da se zlivajo slovanski potoki v rusko morje. Sicer je res, da tišči, ki so ga največ recitali, po navadi niso čitali Puškina, pač pa „Neue Freie Presse“ in da bi

² Filolog, ki je bil vse prej kot panslavist, mi je pravil, da mu je nakopal politično preganjanje predlog, da se kupi za knjižnico ruska slovnica!

jih bila oblila kurja polt, če bi jim bil kdo to prepovedal in zapovedal prvo. Res je tudi, da so ti ljudje zajemali svoje slovanstvo iz negativov „Pressinih“ jokavih uvodnikov, da pa v ostalem o slovanstvu sploh niso imeli pojma. Vendar je veljal aksiom, da je ruščina jezik večine, velike večine slovanstva, vsem Slovanom umljiv in torej slovanski jezik kat' eksohen. Za slovanskega krivoverca bi bil proglašen, kdor bi bil dvomil o tej narodni, po potrebi tudi nacionalistični dogmi. Praktično smo formulirali to svoje prepričanje v zahtevku, da se uvede v šole obvezen, najmanj pa vsaj neobvezen pouk v ruščini in da se predava na šolah o ruski literaturi. Čeh Coudenhove je napisal celó brošuro, ki jo je slovensko časopisje pozdravilo z navdušenjem, da bi se v Avstriji uvedla kot notranji uradni jezik ruščina, ki je veliki večini prebivalstva najlažje umljiv jezik. Danes pa, ko bi nekdanje svoje zahteve lahko vsak čas realizirali, ko je v številnih bivših ujetnikih dana realna podlaga tem idealom kakor ni bila še nikoli — kam ste šli, slovanski vzori? Ali bo res, kar so trdili nasprotniki Slovanov o teh stvareh, da so bili to samó nazovi-ideali, samó pretveza, revolucionarno koketiranje brez vsakega revolucionarnega duha, brez vsakih kulturnih tendenc? Zanimiva bi bila ugotovitev, koliko slovenskih Jugoslovenov razume in čita še kak jezik razen nemščine, še zanimivejše, koliko jih zna kak drug slovanski jezik razen nekaj jugoslovenskega volapüka.

Mi pa, ki nam je bilo slovanstvo od nekdaj realna in resna misel, mi povzamemo danes te zahteve. Povzamemo jih, ker nam pomenja slovanstvo edini spas iz naše politične in kulturne nesreče. Povzamemo jih, ker rabimo žarišče, iz katerega bi se mogli po potrebi uveljavljati v širokem svetu, katero žarišče more biti za Slovence in Jugoslovane samó ruski jezik. Povzamemo jih brez mentalne rezervacije, da se uvede namesto neke imaginarne jugoslovensščine — ki je ne bo nikoli, če nam bo kultura mila! — prav takó imaginarna slovensščina. Povzamemo jih, ker smatramo navzlic vsemu, kar se je dogajalo in se še dogaja, za gotovo, da od kapitalistično-imperialističnega režima osvobojeno človeštvo vobče in slovansko posebej najde možnost in način življenja za velike in male narode.

Iz povedanega pa sledi seveda dovolj jasno, da je moje nasprotstvo do Jugoslovenov in kar je z njimi v zvezi vseskozi zgolj stvarnega značaja. Jugoslovenstvo zametujem, ker nam samó jemlje, a toliko ko nič ne daje. To čuti ljudstvo instinktivno in odtod ta energični odpor proti njemu. Da je na primer „hudožestveni teater“ pri nas toliko vplival in vzbudil zanimanja, gotovo ni vzrok samó kva-

litativna razlika med njim in katerim koli drugim gledališčem. Nekaj sezon tega gledališča bi razširilo pri nas znanje ruskega jezika bolj nego bodo mogle najrazličnejše naredbe raznih „bogočastvenih“ poverjenikov razširiti zanimanje za srbo - hrvaščino, pa naj igrata zagrebško in belgrajsko gledališče dan za dnevom v Ljubljani. Ljudje bodo stremeli tja, kjer se jim nudi kruh, kajti kamenja imamo dovolj doma.

Glavni dokaz Jugoslovenov proti Slovencem je dokaz kvantitete. Kakor je pa ta razlog brez vsega drugega že na sebi klavern, smo videli poleg tega, da nam jugoslovenstvo niti kvantitete ne daje. Napačna premisa, napačni zaključki; zato moramo kot Slovani in Slovenci smatrati vsak poizkus vsiljevanja in uvajanja neke jugoslovenščine kot kulturno škodljiv separatizem. V kolikor je Slovenec premalo: kadar bomo hoteli, da nas sliši svet in če bomo hoteli vedeti, kaj pravi svet, tedaj bomo mogli uporabljati edino le ruščino. Prav isto bodo morali storiti takó Hrvatje kakor Srbi in Bolgari, a tudi Čehi in Poljaki. Ali pa bo moralo ostati pri starem, da bomo slej ko prej kulturni privesek tujih plemen in narodov.

Jugoslovanska kulturna zahteva bi bila torej: takoj se mora uvesti ruščina kot obvezen predmet v vse srednje in višje šole. Po tečajih pa se mora dati i drugim prilika, da se priuče temu jeziku, kakor nam morajo tudi knjižnice dati priliko, da se lahko vsak čas seznanimo z bogastvom ruske literature.

Tok naše kulture in našega jezika moramo zavreti in ga uravnati glede na ruski jezik in kulturo — kolikor je seveda uravnavanje po narodnih vidikih sploh mogoče in potrebno. Tega toka si kajpada ne zamišljam takó kakor si ga predstavljajo oni, ki ne znajo misliti razen imperialistično: z oktroiranjem ruščine in bagatelizacijo našega jezika po slaboznanem jugoslovenskem receptu. S tem pa tudi ne mislim reči, da ne bi dobila ruska kultura, izražajoča se nam v ruskem jeziku, sčasoma velikega, vsaj deloma asimilujočega vpliva na razvoj našega jezika v bodočnosti, a še manj si upam prorokovati obliko našega jezika čez stoletja. Jezikovno vprašanje, vprašanje razvoja živega jezika, ni niti izključno — celó v pretežni meri ne — filološko vprašanje. Na razvoj jezika so filologi lahko vplivali, deloma in v začetnih dobah celó odlično vplivali, ali končnega pravca mu niso mogli dati. Tu odločujejo politični, gospodarski in kolonizatorični momenti. Za sedaj nam more biti vidna samó smer, posledica elementarno-naravne privlačnosti močnejšega organizma na slabejše in stremjenja slabejših, da se naslonijo na soroden, jak organizem. Življenje nas tudi uči, da takemu zblíževanju

v hipu rade narastejo ovire, ki imajo včasih prav nasprotne tendence in posledice. Razpad španskega, francoskega, angleškega, dansko-norveškega, nemškega in drugih jezikov v bolj in bolj tudi v literaturi se uveljavljajoče samostojne dialekte bi bili znaki v tej smeri in ob enem razlog dovolj, da je vsak prorok skrajno previden.

H koncu pa še Jugoslovenom prijazen nasvet.

Ne dolgo tega, prav nekako, ko sem čital poziv, naj se oktroira Slovincem jugoslovenščina, t. j. nekaka očiščena srbo-hrvaščina, ki naj bi se glede na slovenščino še le primerno priredila, da bi se potem takó popravljena in pomlajena oddala na jug, kjer bi jo oktroirali Hrvatom in Srbom — sape mi je skoro zmanjkalo od te podolgaste misli: takrat mi je prišel v roke sestavek o esperantu, ki je bil tudi pisan v njem. Jezikovna kompilacija je to, s preprosto sintakso in še bolj preprosto gramatiko, precej lahko umljiva vsakomur, ki se je le površno ozrl po klasičnih in modernih jezikih. Zamislil sem si, če bi ne bilo bolje, da se oktroira Jugoslovenom ta jezik. Čitateljev bo imel najbrž več nego jugoslovenščina. Reš, samó pri nas je mogoče, da so postali humoristi — neprostovoljni sicer, a vendar humoristi! — filologi, a filologi postanejo menda humoristi, ko so bili potisnjeni s svojega poprišča...

X.

Vsak kulturni in socialni pojav sega v politiko. Tudi jugoslovanski problem je v znatni meri političen.

Iz dosedanjega razvoja narodnega gibanja je že danes mogoče posneti troje. Prvič, da je velika množina narodov premajlna, deloma tudi leži gospodarsko-geografično preneugodno, da bi mogla eksistirati zase kot samostojna država. Drugič, da je sklep velikih narodov, ki hočejo zaradi tega malim narodom kratko in malo diktirati svojo politično in kulturno nadvlado, napačen in zategadelj neizvedljiv, ker se pod takimi pogoji mali narodi vedno čutijo zatirane, a zatiranec — če resničen ali namišljen, je praktično vse eno — mora vedno biti psihologično nujno anarhičen element, ki pri prvi priliki izpodmakne tlačečemu ga narodu nogo. Tretjič končno, da nudi izhod federativna oblika državnega življenja, ki zadošča po eni strani gospodarski in politični potrebi po večjih, pravno in gospodarsko zaključenih ozemljih, po drugi pa zopet ustreza stremljenjem malih narodov po samostojnosti.

Razmere v vzhodni Evropi, katere del smo, so na kratko te-le: Nebroj malih narodov v vseh stopnjah velikosti. Maso teh malih narodov tvorijo neruski Slovani. Razen teh pa en sam velik narod,

čigar slika na etnografičnih kartah učinkuje kakor morje, ki je posejano z otoki. Ne da bi človek pri tem pogledu razmišljeval o razvojnih, statističnih in političnih možnostih tega velikanskega organizma, čuti instinktivno: ta masa mora po vseh fizikalnih, kulturnih, gospodarskih in političnih zakonih vplivati v velikanski meri na obdajajoče jo narode.

Nova Rusija se organizira na temeljih široke federacije. To je že danes gotovo in v tem sta si edina levica, ki vlada danes, in desnica, ki zavlada jutri. In v tej federaciji bo prostora za vse male slovanske narode, ki nočejo postati kolonije romanskega in kasneje zopet germanskega imperializma.

Čehi so potrebo te orientacije izprevideli prvi. Naravno! Zakaj od vseh slovanskih držav je češka, kar se tiče politične občutljivosti in ranljivosti na tem, če še ne slabšem, kakor Jugoslavija. Imajo pa nekaj, česar nam bridko manjka: množino resnih in realističnih politikov, ki so takoj zapazili edini politični in kulturni izhod iz zagate, kamor jih je vrgla numerična šibkost in geografski položaj: federacijo slovanstva.

A tudi ne glede na slovanstvo: ako pogledamo historično-kritično v bližnjo bodočnost, si gotovo ne moremo misliti vzhodne Evrope drugače negoli ali federirano celó ne glede na plemensko pripadnost ali pa kup razvalin, iz katerega poberejo porabni material zahodno-evropejski kolonizatorji, naši gospodarji.

Prišli smo po tem takem do poglavja državnopravnih zahtevkov, ki sledijo iz zgorajšnjih rezultatov, do državnopravnega vprašanja namreč, kakšna naj bo pravna oblika države, ki naj po eni strani tvori prehod do bodoče slovanske federacije, po drugi pa omogočuje dovoljen razmah narodom te države kakor tudi združenje z izven te države živečimi našimi ljudmi, ki so že danes zreli zanj. Skratka: gre za vprašanje federalizma in centralizma, ki danes (deloma zaradi strankarske zagrizenosti in sebičnosti, deloma zbog popolne nevednosti in neizobraženosti na tem polju) učinkuje kakor rdeča barva na znano žival.

(Konec prih.)

Politični pregled.

A. Domača politika.

V poletni vročini je vladal v notranji politiki pravi počitniški mir. Konec parlamentarnega zasedanja je razveselil javnost še z nekaterimi „aferami“ in razburil že zelo počitniško razpoložene parlamentarne duhove s skromnim obstrukcijskim poskusom od strani opozicije; toda vladna „večina“ je premagala vse

težave in spravila srečno pod streho tudi še nov volilni zakon in ameriško posojilo. Poslanci so se razšli v svoje kraje.

Kakor hitro vlada ni čutila nobene kontrole več nad seboj, je začel slaviti centralistični sistem v naši državi svoj veliki praznik. Svetovno znana naša upravna korupcija je dosegla višek. Seveda ne brez žalostnih posledic, zlasti v južni Srbiji in Črni gori, kjer je postal pojem javne varnosti že popolnoma neznana stvar. Na Hrvaškem in tudi v Sloveniji je zavladal politični terorizem zlasti nad ljudmi, ki so materialno odvisni od države. Kar ne pleše po centralističnem diktatu, to je treba brez pardona streti in uničiti — to geslo so si postavili diktatorski vlastodržci. V Sloveniji se je začela „gonja proti bolnišnicam“, ki pa je bila v resnici le krinka za dobro premišljen napad na slovensko univerzo, zlasti na medicinsko fakulteto. Na Hrvaškem je zadela centralistična maščevalnost nekaj stotin učiteljev, katere je oblast razmetala po najoddaljenejših krajih od srednjih šol samo zato, ker se niso uklonili samovolji vladajoče klike. V Bosni je tekla na shodih, ki jih je prirejala muslimanska in zemljoradniška opozicija, celo kri. Poleg tega pa ni minil skoro niti en dan brez kakšne nove afele bodisi bankarske ali politične — navadno oboje.

Takšno je naše notranje-politično stanje. Žalostno je. Tudi razne od vlade protežirane slavnostne prireditve ne morejo s svojim vnanjim bleskom prikriti notranje trohnobe sedanjega režima.

Med take prireditve spada vsesokolski zlet, ki je bil lep po svoji vnanjosti, saj se je bil celó sam kralj udeležil velikih slavnosti; ne verjamemo pa, da bi bil dosegel oni politični namen, ki ga mu je hotela dati vlada.

Naj omenimo pri tej priliki, da se je za časa vsesokolskega zleta sredi avgusta meseca vršil važen kronski svet v Ljubljani.

Kljub raznim neugodnim okolnostim je bilo strankarsko življenje v po-
čitniški dobi prav živahno. V Sloveniji sta se gibal zlasti dve stranki: Slovenska ljudska stranka je priredila zlasti na Štajerskem lepo število dobro obiskanih shodov, Samostojna kmečka stranka pa je znala spretno združiti razne strokovno-kmečke prireditve s politično agitacijo. Na Hrvaškem shodov pač ni bilo mnogo, ker jih vlada ovira. Zato pa je bila politična agitacija „od hiše do hiše“ tem živahnejša in — kakor zatrjujejo — tudi zelo uspešna. V Bosni in Dalmaciji so nastopali posebno muslimani Spahove skupine in zemljoradniki jako energično. A tudi poslanci Hrvaške pučke stranke niso držali križem rok in so dosegli zlasti v Dalmaciji znatne uspehe.

Veliko pozornost je vzbudilo v belgrajskih političnih krogih krhanje demokratske stranke. S početka tiha nasprotstva med Pribičevićem in Davidovićem so se vedno bolj razglabljal na veliko veselje in zadovoljnost radikalov. Ta razkol je dajal obilo povoda za najraznovrstnejše politične kombinacije, ki pa vsebujejo menda le bolj želje nego dejanski položaj.

Hitro rešitev raznih notranje - političnih zapletljajev je zelo otežkočila nemila afera kraljeviča Jurija, ki zahteva, da se po dolgih 13 letih vendar že uredi njegov položaj v državi. Kakšne spletke rodbinskega ali političnega značaja ovirajo rešitev tega vprašanja, nam ni znano; gotovo je le, da take vrste spori niso na korist niti ugledu prizadete rodovine niti države.

B. Vnanja politika.

Naš že itak nepovoljen notranje - politični položaj se kaže še neugodnejši v luči vnanje politike.

Poletne počitnice so bile — kakor je v mirnih časih že navadno —, doba raznih političnih konferenc in sestankov v prijetnih svetovnih kopališčih.

Politično najpomembnejši je bil za našo državo sestanek kralja Aleksandra s predsednikom češke republike Masarykom na Češkem. Pri tej priliki ni bila sklenjena, oziroma podaljšana in razširjena samo stara jugosl. - češka pogodba iz 1920. leta, ampak so razpravljali tudi o raznih vprašanjih velike politike, zlasti o onih, kjer je neposredno prizadeta Francija.

Tako vprašanje je avstrijsko. Avstrija je na robu propada. Avstrijski kancelar se je zato potrudil osebno v Prago, v Berlin in v Italijo, da razloži neposredno prizadetim državljanom obupni položaj Avstrije. Zdi se pa, da je glede rešitve avstrijskega vprašanja prisodila antanta Italiji važno vlogo, kar našim državljanom ne more biti vse eno; zato je odpotoval kralj Aleksander s Češke naravnost v Pariz in London.

Drugo velevažno vprašanje za našo državo je grško-turški spor. Turki so Grke pognali iz Male Azije in zahtevajo kot pogoj miru izročitev Carigrada in Trakije. Ugoditev tem zahtevam bi popolnoma izpremenila politično stanje na Balkanu in naši državniki stoje pred enim najtežjih vprašanj, ki globoko posega v veliko politiko: to je muslimansko vprašanje.

J. P.

Politični citat.

„Njiva“, II. (1922), 4.—6., str. 112, je citirala „Nove Zapiske“, češ., da so pisali v svojem političnem pregledu: „... Najmočnejša je S. L. S. itd.“, dočim je dejansko naš politični referent poročal v „Novih Zapiskih“, I. (1922), 4., str. 83, da je trenutno najmočnejša še organizacija Slovenske ljudske stranke.

Dr. L.

Kulturni pregled.

Wendel Hermann: Von Belgrad bis Buccari.

Eine unphilosophische Reise durch Westserbien, Bosnien, Hercegovina, Montenegro und Dalmatien. Frankfurt a. M. 1922. 144 str.

Po končani svetovni vojni je H. Wendel leto za letom obiskal v jesenskih počitnicah svojo „staro ljubezen“, jugoslovanski Balkan, ki ga je sedaj po osvoboditvi in v ureditvi novih razmer zanimal bolj ko kdaj. In vsako leto se je oddolžil našemu gostoljubju z novo knjigo, ki širi med Nemci poznavanje našega sveta. Leto 1919. je dalo knjigo „Aus und über Südslawien“, zbirko esejev in člankov o Jugoslaviji, napisanih med vojno in po vojni. Sledeče leto je dalo prvi — če ga smemo tako imenovati — sistematični potopis „Von Marburg bis Monastir“, lansko leto pa njega nadaljevanje „Von Belgrad bis Buccari“. V prvem so podane črtice iz našega zapada in severa, drugi ga lepo dopolnjuje s črticami iz našega vzhoda in juga. Vse te knjige so našle med Nemci lep odziv. To ne tiči toliko v dejstvu, da se Nemci danes neprimerno bolj zanimajo za Slovane ko

kedaj prej — saj že skoro ni nemške univerze, ki bi bila brez kake „slavistične stolice!“ — kolikor izhaja iz nenavadne umetniške vrednosti teh Wendlovih spisov.

V uvodu pravi pisatelj sam, da njegova knjiga ni nikak potopis, nikak Baedeker, ampak prav za prav nekaka „izpoved“. O tem se prepičamo že na prvih straneh. Opis Beograda za časa smrti kralja Petra je podan s čudovito plastiko, z nenavadnim pogledom za vse, kar je bistvenega in s pravim umetniškim čutom za izrazitost izbrane besede. Obrs v treh, štirih potezah, pa vstane pred teboj pokrajina z vsem svojim bistvom, svojimi ljudmi, skrbmi in veseljem. Primerjaj na pr. opise Užic, Črne gore, Dubrovnika! Dasi ves vtopljen in z naslado plavajoč v valovih in vrtincih današnjega življenja, se zna Wendel vendar z lahkoto vmisliti v pretekla stoletja in kakor kak čarovnik iz tisoč in ene noči tudi čitatelja prestaviti v druge dobe. Pri tem mu pomaga tudi njegova obširna načitanost. V sredi opisa današnjih dni ti pove, kaj je pisal o tem ali onem kraju kak Hadži Kalfa, turški geograf v XVI. stol., ali kak Otto v. Pirsch, pruski lajtnant, ki je l. 1829. jahal po Srbiji. Wendlovim bistrim očem ne uide nobena značilna poteza; njegov stil je čudovito prilagodljiv in se zna primerno uravnati po vsaki potrebi: zdaj ti zavrti pred očmi serijo kinematografskih slik, ki po bliskovito šinejo mimo tebe, zdaj zopet se naravnost veseli nad širokim zložnim pripovedovanjem ali realističnim podčrtovanjem. Vseskozi pa se kaže čitatelju kot človek, ki stvar, o kateri piše, ne le do dobra pozna, ampak mu je — in to je mogoče več — tudi prirastla k srcu. Zato mu človek rad in z lahkoto sledi, zato je tudi vsaka njegova knjiga za čitatelja užitek.

Med publikacijami, ki se bavijo z našimi kraji in razmerami ter rastejo sedaj drugod kakor gobe po toplem dežju, so Wendlove knjige najbolj simpatične in najbolj zanesljive.

J. A. G.

Ljudmil Hauptmann: Priroda in zgodovina v razvoju Jugoslavije.

Njiva, II. (1922), 7.

To je lepa študija univ. prof. Hauptmanna, ki bi zaslužila, da jo pozna tudi zunanji svet, ko anthropogeografično razlaga politični razvoj južnih Slovanov.

Glede Hauptmannovega naziranja, da je kranjska formula ustvarila iz Slovencev jezikovno enoto, a ne duševne, kar dokazuje s ponesrečenim koroškim plebiscitom ter z odklonitvijo plebiscita v štajerskem Podravju in Prekmurju, omenjam prvič okolnost, da so to periferne pokrajine, t. j. jezikovno in duševno labilne, drugič pa mislim, da je vprav zató ob takih razmerah plebiscit dvorezen nož, zlasti še, ako niso podani pogoji stroge objektivnosti pri izvajanju.

Glede početkov državnopravnega razmerja Hrvaške in Ogrske je po Šišiću (Hrvatska povijest, Zagreb, 1906, I. 71—75) res, da je naletel ogrski Ladislav na ljut odpor v Visoki Hrvaški, a da je ostala v njegovi oblasti Posavska Hrvaška (Slavonija), ki se mu sploh ni upirala, kjer je pa po njegovi smrti zavladal hrvaški kralj Peter II. Res je tudi, da je bil sicer Peter II. od Ogrov potolčen in ubit ter je prišla Kolomanova vojska do morja, a da so se pozneje Hrvati uprli ter se je končno sklerila med njimi in Kolomanom pogodba, ki pa ni veljala za Slavonijo, ker so tamošnji hrvaški plemiči brezpogojno priznali Kolomana na podlagi njegovega dednega prava. Iz tega sledi, da je nastal pri Hrvatih nekakšen državno-pravni dualizem.

Popolnoma je treba pritrjevati prof. Hauptmannu, da se odstrani nevarnost „majavega ravnovesja tekmujočih držav“ na Balkanu, ako bodo znali Jugoslovani pritegniti nase tudi Grke in Bolgare, da se reši Balkan tujih varuhov. Pogoji je možnost, da najde svoje udejstvovanje tudi „slovenska solidnost notranje uprave“ poleg „jeklenosti srbskega kolonialnega tipa“ in „čara hrvaške aristokratske kulture.“

Dr. L.

Dr. M. Rostohar: Za novi socializem. V Ljubljani, 1922.

Spis je ponatisk iz letošnje „Jugoslavije“, v katerem obravnava univ. prof. dr. Rostohar najprej bistvo zgodovinskega materializma, zlasti na podlagi Marx - Engelsovega „Komunističnega manifesta“ in Engelsovega „Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft“, ki sta klasična dokumenta marxizma. — V drugem delu podaja kritiko marxizma, omenjajoč znamenito Masarykovo delo „Otázka sociální“. V prvi vrsti analizira zgodovinski ali — kakor bi ga hoteli nekateri tudi imenovati — gospodarski materializem ter pravilno ocenjuje njegovo metodično in vsebinsko enostranost glede t. zv. ideologije, pri čemer omenja, da sta Marx in Engels sama priznavala ideologiji, posebno tehnologiji določujoč vpliv na proizvodjalne razmere. Dostavljam, da je Engels tudi povedal, da sta posebno poudarjala gospodarsko stran zgodovinskega življenja zato, ker so nasprotniki vprav to glavno načelo zanikavali; na ta način nista vedno utegnili in ni bilo umestno, da bi bila primerno upoštevala tudi druge sodelujoče činitelje. — V tretjem delu razpravlja pisatelj o gibni sili pravosti in njeni najprvotnejši obliki: rodbinski ljubezni, iz katere se je razvilo narodno in končno človečansko čustvovanje, da utemelji vodilna načela t. zv. narodnega socializma.

Kritično delce je vredno čitanja.

Dr. L.

„Prerod“.

V tem koristnem „glasniku za pravno povzdigo naroda“ je priobčil v 7.—8. štey. t. l. univ. prof. dr. Pita mi c posnetek iz članka „Revolta zoper avtoriteto“, ki ga je spisal eden najvišjih justičnih uradnikov v Združenih ameriških državah James M. Beck. Temeljna misel zanimivega, upoštevanja vrednega članka je ta, da je sodobne demoralizacije v javnosti in zasebnosti, v politiki in umetnosti kriva materializacija vsega življenja, ki je nastala po iznajdbi pare in strojne produkcije, ko je skoro neomejeno pomnoževanje človeških sil zastrupilo človeka, da ga je podjarmila pohlepnost po oblasti, da je zavladal mehanični ideal kvantitete na škodo kvalitete. V Periklejevi dobi so šteje Atene samó 30.000 prebivalcev in malo mehaničnih iznajdeb; toda tedanji modrijani, pesniki in umetniki so še po 2000 letih neprekošljivi, nasprotno pa n. pr. ni New-York s svojimi več nego 50 gledališči v 200 letih priredil niti ene igre, ki bi bila imela daljše življenje. Sedanja doba mehanične moči je uničila duha dela in poslabšala človeški značaj. Posameznik se je potopil v množici ali v sloju, da je nastopila morala mase, ki ojačuje bolj grehe nego kreposti. Sposobnost organizacije ni absolutna dobrina, kar nam jasno dokazuje Nemčija. Brzina razvoja ne pomenja nujno tudi napredka. Človeštvo je treba zopet navduševati za delo in disciplino...

Potrebuje preroda iz te mehanizacije in materializacije življenja.

Dr. L.

Dr. Jokej Štefančič: Naša domačija. Misli dobrovoljca o osnovi oblasti.

Maribor, 1922. Samozaložba.

Spis odgovarja pozivu dr. Kukovca glede depolitizacije pri konstituiranju mariborske okrožne skupščine. Stoječ na stališču vidovdanske ustave z dne 28. junija 1921. l. ter zakonov o splošni upravi, okrožni in okrajni samoupravi z dne 26. aprila 1922. l., pobija pisatelj profesionalno politiko z njenim strankarstvom in zagovarja ureditev javnega življenja po gospodarski strukturi prebivalstva t. j. po stanovih in strokah, ki potem med seboj izravnavajo slojna nasprotna. Misel, ki jo je bil razvil tudi „Avtonomist“, 1922., št. 28, je načelno zdrava; jezik v spisu je pa slab: prava „jugoslovenščina“, n. pr. „donešeni“ zakoni, „izstavljeni“ argumenti, „iztaknjeni“ slovenski politiki, poedine „ličnosti“, „postepena“ depolitizacija, „izložene“ skušnje itd.

Dr. L.

Zbornik za pučko prosvjeto.

Izdaje „Pučko sveučilište.“ Uredjuje sveuč. profesor dr. Albert Bazala.
God. I. sv. 1.—2. Zagreb, 1922.

Ta četrtletnik ima namen, da razpravlja o vseh teoretičnih in praktičnih vprašanjih t. zv. ljudske prosvete: o njeni svrhi, metodi in organizaciji. Poleg člankov in razprav prinaša poročila o društvenih delovanjih, ocene o publikacijah, pregled časopisja, spominja se znamenitih mož (v 1.—2. številki n. pr. Dobrile, Strossmayerja, Buntiča) itd.

Izmed časopišnega pregleda omenjam članek o nar. izobraževanju v sarajevski „Prosveti“, X (1920), kjer se pravi, da je treba preprostu človeku praktičnega poučevanja v njegovem boju s naravo, s poklicem in z državo. Glede prvega ga moramo učiti, kakó si ohrani svoje zdravje, glede drugega, kako si bo lažje služil svoj kruh, glede tretjega, s čim si pridobi več moči v državi. Najprej mu zagotovimo življenje, da ga napravimo za svobodnega človeka, ker je sedaj suženj narode, upnikov in uradnikov. Dalje opozarjam na Erdbergov članek v „Volksbildungsarchiv“, V (1917) o slabih in škodljivih knjigah: prve (Schundliteratur), ki kvarijo vkus, je treba nadomeščati z dobrimi, kar se zgodi po smotrni vzgoji; druge moramo preganjati kazensko, ker zločinsko izpodjedajo kulturne in moralne temelje človeške družbe. Končno navajam Epsteinov članek v istem „Volksbildungsarchiv“ o kinu, zlasti slabem, ki se naj nadomesti z ljudskimi gledališči.

Vsem Slovencem, zlasti društvom, ki se bavijo z ljudsko prosveto, priporočam ta zbornik, da ga podpirajo gmotno in duševno. Letna naročnina znaša za šole in ljudsko-prosvetne institucije 25 din.

Dr. L.

Kosta Petrović: Naše državno jedinstvo.

Novi Život, X. (1922), 4—5.

Upokojeni načelnik ministrstva produkcije Srb Kosta Petrović piše da je za „vse tri naše narode“ (uredništvo „Novega Života“ dodaja opazko, da ono stoji na stališču narodnega edinstva) državno edinstvo stvarna potreba. Ta

raš smoter pa otežujejo ovire, ki so med nami: a) zgodovina, ko smo dolgo živeli vsak zase; b) tradicije (pri Srbih glavno Kosovo); c) duševnost: Srb bolj ljubi svobodo nego gmotno korist, lahko te ubije, toda ne napada od zadaj, ponosen je in ne prosi rad kakor cigan, nerad zapušča svojo domovino, gostoljuben je; Slovenci in Hrvati nimajo duha svobode, ne marajo države in ne poznajo dolžnosti do nje, pod vplivom svojih gospodarjev niso iskreni in zaupljivi; č) verstvo: Srbi so v verskem oziru strpni (izjeme so zlasti med „prečanskimi“ Srbi), srbski duhovniki so liberalni; pri Hrvatih in Slovencih je vera nekako narodnost in država, pri Hrvatih tudi politika, hrvaško-slovenski duhovniki so po večini skrajno nestrpni; d) omika: glede pismenosti so Hrvati in Slovenci pred Srbi, s čimer se ponašajo in nas prezirajo, da nečijo biti z nami v zajednici; toda pismenost še ni vedno znak omike, tradicije in prirodna bistrost srbskega naroda so večji znak omike nego pismenost hrvaško-slovenskih ljudskih množic, a na podlagi te prednosti zahtevajo Hrvati in Slovenci prvenstvo v državi, da bi bili kar največ neodvisni, pozabljajoč, da stopnja in kakovost njihove omike ne more nadomeščati lepih lastnosti srbskega naroda, ker skriva omika tudi lahko divjaštvo, kakor smo videli pri Nemcih, sicer pa Srbi ne zahtevajo zase prednosti v skupni državi, kar so z malimi izjemami dovolj dokazali.

V drugem delu svojega spisa navaja Petrović sredstva, s katerimi bi se dalo doseči državno edinstvo. Država se mora ohraniti za vsako ceno, in sicer monarhistična država, ker takšno stanje (état, Staat) hoče po svoji tradiciji in duševnosti ves srbski narod razen nekoliko izobražencev. Tudi Hrvati in Slovenci so živeli stoletja v monarhiji in nikoli ni bilo med njimi republikanskega gibanja. Kot manjšina se morajo podvreči večini državljanov. To stanje je izraženo z aktom 1. dec. 1918. leta in se more izpremeniti z razvojem.

Zgodovina in tradicije se ne dajo izpremeniti, ker je to vsakemu drago; zato je treba pustiti, da starejši ljudje mirno izumro. Začeti moramo z mladino, da jo seznanjamo z zgodovino in tradicijo od decembra 1918. leta. Tudi duševnost se ne more takoj izpremeniti, začeti je treba zopet pri mladini in to glavno z medsebojnim spoznavanjem po izletih. Razlika v verstvu se mora najbolj previdno zdraviti. Odstraniti se morajo oni, ki hočejo z verstvom vplivati na državo in izzivajo versko nestrpnost. Nikakor se ne smejo dovoljevati zlasti konfesionalne ljudske šole, verouk sicer lahko poučujejo i nadalje duhovniki, toda vedno pod nadzorstvom šolskega vodje. Hrvati in Slovenci naj širijo svojo omiko po vsej državi, stvarni uspehi bodo njih zasluga. Sestavila naj bi se skupna azbuka, ko imamo enake glasove in je razlika le v besedah. Zakaj bi se prepirali zaradi azbuke?

Iz tega članka spoznavamo srbsko duševnost v presojanju slovenskih in hrvaških razmer.

Dr. L.

Kulturni dokument.

Prof. Ivan Dolenc poroča v „Času“, XVI., (1922), 5.—6., str. 385, da je v belgrajskem knjigotrštvu našel v celoti dve slovenski knjigi: Cankarjevega Grešnika Lenarta in Šusteršičevo brošuro, a slovenskih dram (tem inani oper) belgrajsko gledališče sploh ne pozna.

Dr. L.